

ՓՈԽԱՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՑ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

Է.

ԿՈՒՍԱԿՐՕՆՈՒԹԻՒՆ

Եկեղեցական բարեկարգութեան վերաբերեալ հարցերուն շարքին՝ ամենէն ուշադրանքէն մին է անշուշտ «Հոգևորականութեան կուսակրօնութեան» հարցը, ինչպէս կը վերնագրէ գայն ԶեկՈՒՅՈՒՄը:

Ըստ ուսանց, եթէ կ'ուզէք՝ նոյնիսկ շատերու կարծիքով, ամենակարեւորն է ան. զի քիչ չեն անոնք որ չեն կրնար ըմբռնել եկեղեցական բարեկարգութիւն՝ առանց եկեղեցականներու կուսակրօնութեան խնդրին լուծում մը տալու. ու թերեւս սակ լաթիւ չեն նաև այնպիսիներ, որ Բարեկարգութիւնը ունի լոկ այդ հարցը կ'իմանան, իսկ անոր լուծման միակ կերպը կը նկատեն կուսակրօնութեան շնչումը, անգգալաբար կամ ոչ՝ տարուած թերևս այն մտածումէն թէ կաթոլիկ եկեղեցիին դէմ բարեկարգութեան փոթորիկը չլթայադերձող զործիչին սկզբունքներէն մին ևս եղաւ այդ, որուն ինքն իսկ տուաւ առաջին օրինակը:

Մենք լուրջ չենք գտներ այդպէս յոխուռն զգացումով նայիլ խնդրոյն վրայ, և ուրախ ենք որ ԶեկՈՒՅՈՒՄին մէջ ևս այդ մասին շատ լաւ կշռուած դատում մը կը տիրէ, որ, հեռու՝ ամբողջային տրամադրութիւններէ տարուելէ, հարցը իր էութեան և բնութեան մէջ նկատի կ'առնէ ճշգրիտ արդարամտութեամբ, հակիրճ տողերով մէջ յստակօրէն մատնանշելով անոր ելքը, որո՞ւն կրնայ և պարտի յանդիլ ան:

Ըսենք նախ թէ խնդրը՝ եկեղեցագիտական տեսակէտով՝ վարդապետական ըլլալէ աւելի և առաջ, կարգապահական է, հետեւաբար և բանաւոր է պոստական ճամբով մօտենալ անոր:

Ո՛չ այսօրուան հարց է ան և ո՛չ քանի մը դար առաջուան. կը կարծենք թէ մինչև քրիստոնէական վեանքի աղբիւրը՝ Աւետարանը՝ պէտք է վերանալ, անոր առաջին շարժումը դիտելու համար իր սաղմին մէջ: Արդարև, «Ոչ ամենեւեմ քաւական են այդմ, այլ որոց տուեալն է . . . որ կառողմ է քանիւ քարցի» (Մտթ. ԺԹ. 11-12) վճիռին մէջ, որով մեր Տէրը եզրակացուց ամուսնական կեանքի բարդութեանց վերաբերմամբ Փարիսեցիներէն իրեն ուղղուած հարցումի մը իր պատասխանը՝ աշխարհութիւն մը կայ այդ խնդրոյն. առանց բնազդին բառերը հոս յառաջ բերելու, բաւականանա՞նք ըսելով թէ անոնց իմաստն էր այս. բարձրօրէն գաղափարական նպատակի սիրոյն՝ սեռական կիրքը սանձահարելու բերումը անձանօթ զգացում մը չէ մարդկային սրտին. բայց ատոր համար անհրաժեշտ է հոգեկան յօժարութիւն և հզօր կամք. այսինքն մարդս իր ազատութիւնը կը պահէ ամուսնութեան հանդէպ ևս. թէև բնական

և աստուածադիր վիճակ մըն է անիկա, բայց հոգեկան շարժառիթներէ յորդորած՝ ներքի է անոր զանցառութիւնը, զոհողութեան գիտակցութեամբ, Անառակելիորէն ա՛յս է աւետարանական ըմբռնումը կուսակրօնութեան նկատմամբ:

Նոյն այդ ըմբռնումն է որ, թերևս աւելի հանգամանօրէն, կը պարզուի առաքելական դրականութեան մէջ: Մէկ կողմէ առ Տիմոթէոս և Տիտոս Թուղթերուն մէջ «Պատճ է եպիսկոպոսին լինել միայն կնոջ այր» (այսինքն անգամ մը միայն ամուսնացած) կը հաստատէ այն իրողութիւնը թէ հոգեորականը (եպիսկոպոս կամ բահանայ) կրնան ընտանիք կազմել, և «Պատուական է ամուսնութիւնն եւ սուրբ՝ անկողինն» (Եբր. ԺԳ. 4), «էաւ է ամուսնացալ քան զհեռուութիւն» (Ա. Կորն., է. 9), «Կառմամբեացն պատուիրեմ՝ կնոջ յառնէ մի՛ մեկնել եւ առն զկին իւր մի՛ թողուլ» (նոյն անդ՝ 10, 11), և դեռ ուրիշ համարներ նոյն զուգիւն մէջ. կը ցուցնեն ամուսնական կեանքի ունեցած բարձր նշանակութիւնը քրիստոնէական գիտակցութեան մէջ. միւս կողմէ նախ ընդհանուրին և յետոյ այրիներուն և ամուսնիներուն ըսուիլը թէ «Լաւ է եթէ կայցեն Դիւրեւ գիւս» (Ա. Կորն., է. 8), և նոյն զուգիւն մէջ դարձեալ «Որ անկինն է հոգայ զՏեառն, եւ որ կանամբին է հոգայ զաւետիսն թէ ո՛րպէս հաճոյ լիցի կնոջ իւրում» (անդ՝ 32, 33) խօսքերը կը ցուցնեն առաքելին կողմէ շափով մը զէթ կուսութեան ընծայուած նախամեծարութիւնը, ու այս ամէնուն վրայ դարձեալ յայտարարելը թէ «իւրաքանչիւր ոք զիւր ընտրես կայցի, ոմն այսպէս եւ ոմն այնպէս» (Ա. Կորն., է. 7), յանկարծակիի չի բերեր զմեզ քնաւ սքանչելի այն լայնատութեան մասին՝ որով մեծ առաքելը կը յայտնէր իր մտածումը ամուսնութեան հանդէպ մարդկային ազատութեան վրայ:

Եկեղեցականներուն համար ամուսնական կեանքին հանդէպ՝ ազատ, իսկ կուսակրօնութեան նկատմամբ փոքր ինչ նախընտրական այս մտայնութիւնը շարունակուեցաւ քրիստոնէութեան թուականի առաջին դարերուն, կոյս կեանքի վերաբերմամբ համակրութիւնը զգալապէս աւելի շեշտուելով սակայն: Այս համակրութիւնը նախ արտայայտուեցաւ կանամբի կեանքին դէմ սահմանադրուած սեղմումներով: Առաքելին «միայն կնոջ այր» սկզբունքը փորձուեցաւ ընդհանրացնել, թէ՛ Ե. յաջորդութեամբ, աշխարհականներուն մէջ ևս: Անկէց է անշուշտ Բ. և Գ. ամուսնութեանց հանդէպ խորշանքը, որուն հետքերը կը պահուին դեռ Կանոնագիրքին և Մաշտոցին մէջ: «Միայն կնոջ այր»ի այդ սկզբունքը յետոյ սեղմեցաւ այնպէս իմանալ որ երէցը կամ եպիսկոպոսը եթէ քրիստոնեայ լինելէն կամ մկրտուելէն առաջ ամուսնացած և այրիացած էին, երէց կամ եպիսկոպոս ձեռնադրուելէն վերջ պիտի չկարենային ամուսնանալ: Խնստութիւնը սյդոսեղ կանգ չառաւ սակայն. ձգտում յայտնուեցաւ պահանջելու, և պահանջուեցաւ նոյնիսկ որ ամուսնացեալ եպիսկոպոսը լքէ իր կինը կամ առ նուագն անջատ ապրի անկէ: Բայց հնար չէր մարդկային բնութեան ա՛յնքան ընդակից վիճակ մը անձնական տեսութիւններով և երկրորդական ժողովներու մէջ որոճացուած որոշումներով ջնջել քանդել: Տերտուղիանոսի խօսքերէն կը հասկնուի թէ իր դարուն բազմաթիւ եպիսկոպոսներ կային, որոնք աւելի քան «միայն կնոջ այր» եղած էին, այսինքն յաջորդական բազմակնութեամբ ապրած էին. ու նազկանդացին կ'ըսէ թէ իր ծնած ատենը եպիսկոպոս էր իր հայրը:

ինչ որ ալ լինի, սակայն, այս վիճակները հետզհետէ կը սկսէին բացառիկ դառնալ. կուսակրօնութիւնը տակաւ առ տակաւ աւելի գետին կը շահէր, առանց պարտաւորիչ ըլլալու՝ բայց միշտ աւելի յարգի նկատուելով: Պատճառներ կան մտածելու թէ ասորը շարժառիթներն էին ամուսնացեալ կոյրերն, իր ընտանեկան հոգեբուն մէջ արդարապէս մտասոյց, իր պաշտօնական պարտականութեանց նուազ ուշադիր լինել կարենալը, երբեմն նոյնիսկ այդ ճամբուն վրայ՝ կրօնական ընչից մատակարարութեան մէջ տեսնուած զեւթուները և ընդհանուր առմամբ նեպոտականութիւնը, մինչ կուսակրօնութեան ոլորտին մէջ աչքի կը զարնէին նուիրեալ, անձնուրաց և իրենց սրբութեամբն ու մտաւորականութեամբը տկանաւոր դէմքեր:

Այսպէս թէ այնպէս, Գ.-Դ. դարերու ընթացքին, կողմնացոյցին սլաքը սկսած էր ուղղուիլ դէպի կուսակրօնութիւն: Եկեղեցւոյ Հայրերէն նշանաւորագոյնները, յիշելով հոս անոնցմէ մէկ քանին միայն, Որդինէս, Եւսեբիոս, Հերոնիմոս, Կիւրիլ Երուսաղէմացի, Ոսկեբերան, Հիպպոլիտ, նոյնիսկ Եպիփան, Եփրեմ զայն կը պանծացնեն, թէ և միշտ Պօղոսեան իմացումին զիծով: Նիկիոյ Տիեզերական Ժողովին մէջ սեղանի վրայ կը հանուի հարցը. ընդհանուր տրամադրութիւն մը կը յայտնուի ի նպաստ կուսակրօնութեան. մեծամասնութիւնը զրեթէ պատրաստուած էր ընդունել որ ամուսնացեալ հոգևորականները հրաժարին իրենց կիներէն, երբ իր սրբակեաց վարքովը ծանօթ Եփպատացի տնայապետական ծերունի կրօնաւոր մը ուժգին ձայն կը բարձրացնէ, ներկայացնելով այդպիսի որոշումի մը դժբախտ հետևանքները ու կը փրկէ կացութիւնը: Կանգրոյի ժողովը, անկէ վերջ, կը թոյլատրէ սարկաւազներու և քահանաներու՝ միայն ամուսնացեալ կենցաղը, առաջինները արտօնելով նոյնիսկ ձեռնադրութենէն ետքը ամուսնանալ: Իսկ 400ին, Սահմանադրութիւնը Առաքելոցը առաքեալներուն բերանը պատուէրներ կը դնէ հրամայով՝ որ սարկաւազները, քահանաները և եպիսկոպոսները, եթէ դեռ ամուսնացած չեն կամ իրենց կիները մեռած են՝ չամուսնանան, իսկ եթէ ամուսնացած են և իրենց կիները ողջ են՝ ուրիշներու հետ չկենակցին, ինչ որ կը նշանակէ թէ անոնց չ'արգիլուի որ ամուսնական կենցաղը: Բայց, եթէ պէտք է հաւատ ընծայել Սուրբատի տեղեկութեանց, Թեոփիլոյ, Մակեդոնիոյ և Ելլադայի մէջ օրէնքի կարգ անցած էր վերջերը որ ամուսնացեալ եկեղեցականները բաժնուին իրենց կիներէն:

Շարունակ ելեէջով այս վիճակով է որ յարածիեցան միտքերը առաջին չորս դարերու ընթացքին, Արեւելքի և Արեւմուտքի մէջ հաւասարապէս, առանց կանոնապէս և վերջնականօրէն ստանալու կանամբի եկեղեցականութեան սկզբունքին, բայց առանց նաև կարենալու պաշտօնականացնել կուսակրօնութեան ի նպաստ առհասարակ տաժուած զգացումները և բոլորովին պարտադիր ընելու զայն հոգևորականներուն:

Այս կացութեան մէջ փոփոխութիւն մը զգացուեցաւ Դ. դարէն սկսեալ, և եկեղեցական կուսակրօնութեան հարցը, թէ Արեւելեաններու և թէ Արևմտեաններու մէջ, որոշ ձևի մը յանգելու ճամբան մտաւ:

Առաջինները, որոնք կը թուէին շատ ազդուած ըլլալ Որոգինէսի մէկ խօսքէն որ կ'ըսէր թէ «Հոգևորականները եկեղեցւոյ մէջ ալ կրնան զաւակներ ունենալ, բայց ըստ մտաց անոր՝ որ կը գրէր. Որդեալի իմ, զորս դարձեալ վերստին երկնեմ, միմչեւ Եկարեցիք ի ձեզ Քրիստոս» (Գաղ. Գ. 19), իրենց ուղղութեան նշանաբան ըրին «Առաքելական Սահմանադրութիւնք»ի վերև յիշուած յօդուածը, անոր մէջ եպիսկոպոսաց մասին եղած արամադրութիւնը միայն իւրացնելով։ Այս միտումին ոյժ տուաւ նաև Սոկրատէ և Սինիսիոսէ յիշուած այն աւանդութիւնը թէ Արեւելքի մէջ վաղուց քահանաները, եպիսկոպոսանայնէն վերջ, ժուժկալ կենցաղի նուիրուած են։

Բազում կողմերէ ծայր տուած սովորութիւնը ընդհանուր կանոնի յանգեցաւ ի վերջոյ, նախ քաղաքային և յետոյ եկեղեցական օրէնսդրութեամբ։ Զ. դարուն (534), Յուստինիանոսեան օրինագիրքը արդիւնց զանաժառանգութեամբ աստիճանի բարձրացումը. «Զաւակ ունեցողը չի կրնար եպիսկոպոսանալ», այն պատճառաբանութեամբ թէ եպիսկոպոսը, իբրև հոգևոր հայր հաւատացեալներու, պէտք է գերծ լինի մարմնաւոր որդւոց հոգեբէն։ Հետևաբար, եպիսկոպոսը կ'ամ կոյս պէտք է լինի սկիզբէն, և կ'ամ, եթէ առաջուց արդէն ամուսնացած էր, պիտի չկարենայ մարմնապէս յարաբերուիլ իր կնոջ հետ. իսկ խոնարհագոյն աստիճանի վրայ եղած ամուսնացեալ կղերականները իրաւունք ունին շարունակելու իրենց ամուսնական կեանքը, միայն թէ ձեռնադրուելէ առաջ պէտք է ամուսնացած լինին. հակառակ պարագային կարգազուրկ կ'ըլլան, իրենց ամուսնութիւնը չեղեալ կը նկատուի և անկէ ծնած զաւակները ապօրէն կը համարուին։

Այս օրէնքը, մեծ մասամբ արդէն ժողովրդային կրօնական հանրային զգացումէն ներշնչուած, է. դարու վերջերը, 692ին, եկեղեցական նուիրագործում ստացաւ Կ. Պոլսոյ Տրուլլեան ժողովին մէջ. եպիսկոպոսը պարտի վարել բացարձակապէս զգաստ կեանք մը. եթէ արդէն ամուսնացած է, կինը պիտի վանք մը քաշուի, իր ամուսինէն ընդունելով իր ապրուստը. քահանաները սարկաւազները և կիսասարկաւազները պիտի չկարենան ձեռնադրուելէն վերջ ամուսնանալ, բայց եթէ կարգ առնելէն առաջ կարգուած են, արտօնուած են ապրիլ ամուսնական կեանքերին, ըստ բանի Առաքեալին, որ կը պատուիրէ «կնոջ յառնէ մի՛ մեկնել ... եւ առն զկին իւր մի՛ քողով»։

Այս եղաւ եկեղեցականաց կենցաղի հարցին առած վերջին ձևը Յոյն և Արեւելեան միւս եկեղեցիներուն մէջ է. դարէն սկսեալ և կը շարունակուի ցարդ։ Ասոր հետևանքը եղաւ բարձրագոյն աստիճաններուն՝ միմիայն կուսակրօն կղերին առջև բաց պահուիլը. ու յաջորդ դարերը լոկ կողմնակի փոփոխութիւն մը կրցին աւելցնել այդ սովորութեան վրայ, ժողովրդական հանրային պաշտօնները յատկացնելով ամուսնացեալ կղերին, առանց սակայն որ ասորկա պատճառ լինէր անոնց եպիսկոպոսացման։ Այդ փոփոխութիւնն ալ սակայն երկարատև չեղաւ. ու հովուական ասպարէզն ալ անցաւ կուսակրօն հոգևորականութեան։ Այս վերջինին վրայ՝ իր մտաւորապէս աւելի պատրաստուած և ընտանեկան հոգեբէ և այլ կապերէ գերծ վիճակին համար՝ հանրային կարծիքը տեսաւ աւանելութիւններ, որոնք զինքը աւելի յարմար կ'ընծայէին այդ ասպարէզին։

* * *

ինչ որ բուսեցաւ Ընդհ. Արեւելեան Եկեղեցիներուն մասին, պէտք է նշոյնութեամբ հասկնալ նաև մեր Եկեղեցիին համար: Նոյն ոգին և ըմբռնումի միևնույն կերպն է արդարև որ վարած է մեր նախնիքները Եկեղեցւոյ կեանքին տեսակէտով այնքան կարևոր այդ հարցին՝ եկեղեցականներու կենցաղի խնդրոյն մէջ: Այդ մասին թէև որոշ տուեալներ կը պակսին բուն մեր եկեղեցական-ազգային իրաւունքի իբր պարբեր ծանօթ ժողովներու տնօրինութեանց և կանոններուն մէջ, բայց մէկ կողմէ Հայ կանոնադիրքին մէջ ներմուծուած ըլլալը օտար և համաքրիստոնէական այն կանոններուն որոնց մէջ շօշափուած է այդ հարցը, միևս կողմէ Յուստինիանոսեան օրինադրքին ազդեցութիւնը մեր իրաւական դրութեան վրայ, ինչպէս նաև կարգ մը պատմական հանգամանքներ յայտնապէս կը հաստատեն թէ Արեւելեան Եկեղեցիներու սկզբունքներն են որ ուղղութիւնը տուած են մեզի այդ գետինին վրայ: Այսինքն հայ կղերը իր ազատութիւնը պահած է ի սկզբան ամուսնութեան հանդէպ, առանց ենթարկուելու այս կամ այն կերպով պատճառուած սեղմումներու: Բայց նոյն ատեն բաւական պայծառ կ'երևի նաև կուսութեան և զգաստ կեանքի ձգտումը կամ պարտադրութիւնը այդ հնազոյն ժամանակներէն նոյնիսկ, Լուսաւորչի և իր տոհմին պատկանող բոլոր կաթողիկոսներէն շատերուն կանամբի լինելը մինչև Ե. դար, բացորոշ կերպով կը ցուցնէ առաջին պարագան. բայց նոյն ատեն իր յաջորդը նշանակուած ատեն, փոխանակ Վրթանէսի, որ իր երիցագոյն որդին էր և ամուսնացեալ, իր և ամէնուն նայուածքը իր կրտսեր և կուսակրօն գաւկին, Արիստակէսի ուղղուիլը պէտք չէ՝ միթէ նկատել ապացոյց երկրորդ պարագային: Յետոյ Լուսաւորչի հոգևորական ասպարէզ մտնելէն վերջ իր կնոյ վանք մը մեկուսացած լինելու աւանդութիւնը, զոր կ'արձանագրէ պատմութիւնը, և ապա, Յուսիկի՝ կերպով մը հարկադրաբար ամուսնանալէ յետոյ՝ կարծես ստրկացած՝ մինչև վերջ՝ այդ կենցաղին հանդէպ զգացած անսիրելութիւնը նշաններ պէտք չէ՝ նկատել բարձր դասու հոգևորականներուն կողմէ զգաստ և ժուժկալ կենցաղի հակումի:

Աւելցնենք տակաւին թէ յաջորդ դարերուն իբր գաւակներու հայր ծանօթ եպիսկոպոսներու, զոր օրինակ Մեծն Ներսէսի Տեղապահ Խաչ Եպիսկոպոսի և Խոսրով Անձևացիի պարագաները կրնան բացատրուիլ այրիացեալ քահանայութենէ եպիսկոպոսացման հասկացողութեամբ, ինչ որ արդարև կ'իմացուի Ս. Գրիգոր Նարեկացւոյ իր մօրը վաղամեռիկ եղած լինելու մասին իր Աղօթագրքին մէջ՝ ըրած մէկ ակնարկութենէն: Գալով աւելի վերջին դարերու մէջ, ըստ սա կամ նա յիշատակարանին, ամուսնաւոր եպիսկոպոսներու յիշատակումին, ատոնք պէտք է մեկնել իբրև օրինակաւ անկարգութեան և բարուց անկածութեան երևոյթներ, որոնք Լատին Եկեղեցւոյ մէջ ևս պատահած են միևնույն պատճառներով՝ կուսակրօնութեան օրէնքը հոն խստիւ հրամանակարգուելէն ետքն անգամ:

Լատ մեզ, պարզ է, և անառարկելի նոյն ատեն, թէ Հայ Եկեղեցին այս հարցին մէջ սկիզբէն մինչև վերջ ընթացած է Արեւելեան իր միևս քոյր Եկեղեցիներուն որդեգրած ուղղութեան վրայէն, համաձայն զգալով զայն կեանքի

և կրօնքի նկատմամբ դարերու փորձառութեամբ իր մէջ կազմուած համոզու-
մին, ինչպէս նաև այն պահանջին, զոր միջավայրի և այլ ընկերային առնչու-
թեանց պայմաններ շինքը են իր մէջն ու շուրջը:

Բայց խնդրոյն մասին մեր տեսութիւնը յայտնելէ առաջ օգտակար կը
նկատենք դեռ անդրադառնալ և քանի մը տողերով ցոյց տալ նաև այն ընթաց-
քը, զոր կուսակրօնութեան հարցը Արեւմուտքի մէջ կատարեց Ե. դարէն ետքը,
մինչև որ վերջ ի վերջոյ յանգեցաւ այն դրութեան, ուր կը տեսնուի այսօր
թիւով և կազմով մեծ այն եկեղեցին, որ Հռովմէականը կամ Կաթոլիկն է:

Մեծ պառակտումէն առաջ, որ Փոտի օրով, 858ին, իրարմէ դաւանա-
բանօրէն հեռացուց Յոյն ու Լատին եկեղեցիները, այս հարցն էր որ անոնց
միջև զոյացուց բաժանումի առաջին ճեղքուածը. ու սխալ պիտի չըլլայ, կը
կարծեմ, ըսել թէ կրօնքի պաշտօնէութեան կենցաղակերպին նկատմամբ անոնց
մէջ կազմուած մտածումի կամ մտայնութեան այս տարբերութիւնը պզտիկ
պատճառ մը չեղաւ ժամանակին հետ աւելի խորունկնցնելու համար այն խա-
րոցը, զոր այլևայլ, և հաւանաբար կրքեմն անարժէք, շարժառիթներ պեղեցին
անոնց միջև: Անձնականութեան կիրքը, անհատին ու մահաւանդ համայնքի մը
մէջ երբ կը սկսի զոյանալ, կարելի չէ ըսել. թէ ինչ թանձր փոշի կը փոթորկէ
իր շուրջը՝ անհասկնալի դարձնելու համար երբեմն ամենէն բացորոշ ճշմարտու-
թիւնները ու յաճախ անտեսանելի ընելու համար ամենէն յստակ և շիտակ դիժները:
Նախապէս պնդին չորս դարերու և յետոյ յաջորդ երեք դարերու ըն-
թացքին, մինչև ի մուտս եօթներորդին, մերթ ամուսնաւոր և մերթ կուսակրօն
կերպերուն մէջ տարամիտութիւն վերջ, երբ Արևելեան քրիստոնէութիւնը կանդ
կ'առնէր վերջապէս միջին ձևի մը առջև՝ իր հասկացած թէ՛ ողջմտութեան և թէ՛
ողջախոհութեան տալ խորհելով իւրաքանչիւրին իր իրաւունքի բաժինը, անդին
Արևմտեանը երկու կերպերէն միայն մէկին, կուսակրօնութեան, նկատմամբ
հեռացնէ աւելի կը զօրացնէր իր յարուժը, հակառակ որ ի սկզբան այնքան
ջերմ չէր եղած իր եղանակը անոր հանդէպ:

Առաջին անգամ պաշտօնապէս արտայայտուեցաւ ան ի նպաստ կուսա-
կրօնութեան՝ 300ին, Էլփրայի ժողովին մէջ, որոշելով որ ամէն ամուսնացեալ
կէքեր (եպիսկոպոս, քահանայ ևն.) ընդմիշտ բաժնուի իր ընտանեկան կեանքին:
Սիրիկիոս Պապը 336ին զուարուած ժողովի մը մէջ հանդիսաւորեց այդ մտա-
յնութիւնը, նոյն ձևով ընդլայնելով Հին և Նոր Կտակարաններու բոլոր այն տո-
ղերը որոնց մէջ կը կարծէր անոր միտող իմաստ մը տեսնել:

Քանի մը տարի վերջ, իննովկենսիոս Ա. նորոգեց այդ կանոնը, բայց
գիրտերը բոլորովին պատրաստուած չէին հանդուրժելու համար հրամայուած
խստութեանց: Ափրիկէ, Սպանիա և Կոլուս համակերպեցան, բայց վերին Իտա-
լիոյ և Կոլուայի մէկ մասին եպիսկոպոսները, 401ին, Թուրինօ զուարուած
ժողովի մը մէջ, նուազ խիստ արտայայտուեցան կուսակրօնութեան մասին,
ընտանեկան կեանքի արգելքը բարձրաստիճան կներին համար միայն գտնելով
բանաւոր: Նոյն միտքով արտայայտուեցաւ նաև Թոլէտի ժողովը: Ամբրոսիոս և

Օգոստինոս իրենց մեծ հեղինակութեամբը այժմ կու տային Պապական իշխանութեան, որուն հակառակողները հետզհետէ կը խաբանուէին աղանդաւորութեան վճիռով: Մինչև Ե. դար, կիսաօտարկաւազները կուտակրօնութեան օրէնքին ենթարկուած չէին: Նոյնիսկ Սիրիկոս Թոյլատու էր եղած անոնց հանգէպ: Լևոն Ա. նկատելով որ անոնք ալ, սարկաւազներուն պէս, Սեղանին ծառայութեան կը մասնակցին, հրամայեց որ անոնք ալ լքեն ընտանեկան կեանքը, իսկ եպիսկոպոսներուն և քահանաներուն վերաբերմամբ վերահաստատեց Սիրիկիոսի և Ինենովկենտիոսի տնօրինութիւնները: Եկեղեցւոյ իշխանութեան հեղինակութիւնը պաշտպանելու նախանձախնդրութեամբ հանդերձ, Կոլուայի եպիսկոպոսները իմաստութիւն նկատեցին մեղմացուցիչ միջոցներ առաջարկել տրուած կանոններուն դէմ մեղանշողներուն համար սահմանուած պատիժներուն առթիւ, զոր օրինակ, փոխանակ կարգընկէցութեան՝ առկախում, անկեղծօրէն զղջացողները վերստին ընդունելի ի քահանայութիւն և օրէնքը ընդունողներուն հանգէպ աւելի բարեացակամ վերաբերմունք: Այս մտօք Տուրսի, Օրանժի և Արլէսի ժողովներէն իրեն մատուցուած աղերսներուն ընդառաջելով՝ Լևոն Ա. Թոյլատրեց նոյն իսկ որ քահանայապետական կամքին համակերպող մոուսնացեալ հոգևորականները կարենան բնակակցիլ իրենց կիներուն հետ, զանոնք ընդունելով սակայն իբրև իջր, իբ բաւերով՝ «մարմնական յարաբերութիւնները փոխելով հոգևորի»: Աւելորդ իսկ է ըսել, զրեթէ կատակերգական այս կարգադրութիւնը չկրցաւ բնաւ դարձան մ'ըլլալ միշտ աւելի խորունկցող վերջին:

Գրեթէ ամէն Պապի օրով, և զանազան առիթներով յաջորդ դարերուն մէջ յաճախ զուամբուած ժողովներու կողմէ այս մասին կատարուած բազմաթիւ տնօրինութիւնները ցոյց կու տան թէ մբքան բոլուն էր դիմադրութիւնը անոնց կողմէ նոյնիսկ որոնց կ'ուղղուէին այդ վճիռները: Ու մերձաւորագոյն ազգակա-նուհիներու հետ միայն ապրելու հրահանգը, յետոյ, հետու սանձահարելէ՝ փոխեց միայն գալթակութեան տեսարանները: Ընդգիծութիւնը սաստիկ էր այն երկիրներուն մէջ՝ մասնաւորապէս ուր Գերման ցեղը տիրական էր թիւով և ազգացութեամբ: Բայց կացութիւնը բոլորովին մխիթարական չէր միւս ազգերուն մէջ ևս: Ստոյգ է թէ եկեղեցական կեանքի այս վատթարացումին քիչ նպաստեցին բաղաճական վերիվայրումներէ յառաջացած ժողովրդային անկարգութիւնները և հանրային կեանքին մէջ ամէն օր քաղցկեղի արագութեամբ ծաւալող տնարոյտութիւնը, ինչպէս Կարովինկեանց անկումի շրջանին (Ժ. դար), երբ եկեղեցական կարգապահութիւնը իսպառ անշքացաւ: Բայց անառարկելի էր մասնաւորապէս սա իրողութիւնը թէ շարիքին բուն արմատը Եկեղեցւոյ վերին իշխանութեան մէջ էր. ան ժողովէ ժողով կանոններ, արգելքներ և պատիժներ բա-նաձեւելու աճապարանքն էր ունեցած միայն, իբ աւշադրութիւնը հետուն ուղղելով միշտ, մինչ իր իսկ աչքին տակ, Հռովմի մէջ, եկեղեցականներ զգաւաւորներու կը կտակէին իրենց ինչքերը, Եկեղեցւոյ ստացուածքը ...:

Իրերը շարունակեցին իրենց գնացը բարքերու ճախճախուտքի մը մէջէն այսպէս մինչև ԺԱ. դար. աղէտքը տիեզերական էր դարձած և անդարմանելի նկատուելու չափ ծանր սաստկութեան մը հասած, երբ, ի նկիզբն ԺԱ. դարու վերջին քառորդին, Գրիգոր Է. ուժեղ բազուկով սանձեց փոթորիկը, հոգևորա-

կաններու կուսակցութեան սկզբունքը դաւանակէտի (dogme վերածելով: Իր արձակած բանադրանքը անբարոյ և անկարգ կղերին դէմ, և ժողովուրդէն աւնոնց դէմ՝ որոնք ներկայ կը գտնուէին անոնց մատուցած պատարագին և կատարած պաշտամունքին, արթնցած հանրային խղճմտանքին ոյժովը նոյնիսկ փրկեց կսցու Միւսը: Ուսանց այդ հզօր գլուխին, Կաթողիկ եկեղեցցին պիտի չկորսնար իւր ծոցէն դուրս բերել եկեղեցական սերունդ մը, հինգ դար ետքը զինքը պաշտօն զսնելու համար Բարեկարգութեան պատճառած մեծ ցնցումին առջև:

Տեսա՞ր հա հարցը իր էութեանը մէջ. ճանչցանք նաև անոր պատմութիւնը՝ իւր զիստ որ զիծերուն վրայ, այսինքն անոր ընթացքը ժամանակի ճամբուն վրայէն, մերթ սեպ և մերթ սալապ արահետներէ, ու մարդոց վերաբերմունքը անոր հանդէպ, օր մը կամ դար մը առինքնող և դար մը կամ օր մը գծնեայ իր կողմերուն առջև: Խնդիր է հիմակ մօտենալ անոր արժէքին՝ իր պատմութեան լոյսին մէջէն, հասկնալու համար թէ էապէս որքան համապատասխան է ան մարդկային հոգւոյն և եկեղեցական ծառայութեան գործին, և ինչչափ իմաստութեամբ է որ եկեղեցւոյ երկու կէսերը, Արևելք և Արևմուտք՝ կրցած են ըմբռնել և գործադրել զայն, իւրաքանչիւրը իր կերպով:

Զինք քաշուիր անգամ մըն ալ կրկնելէ հոս թէ մեզի համար հարցը վար դապետական ըլլալէ շատ աւելի՝ կարգապահական է իսկապէս: Աստուածաբանութիւնը չէ ուրեմն որ պիտի կշռէ դայն. զայն պէտք է գնահատէ կեանքին ու կրօնքին առույժ հասկցողութիւնը, մէկով միւսը փոխադարձապէս զօրացնել կարենալու իրատեսութիւնը ունեցող, այսինքն հոգևոր կեանքին մէջ ալ յաճախ գործնական սկզբունքներէն առաջնորդուիլ զիտցող ողջմտութիւնը: Այդ ողին՝ բնութեան և բանականութեան իրաւունքներու հանդէպ մարդը և կրօնաւորը ըստ չափու աստիճանի յարգանքի պարտադրող այդ ողին է արդարև որ վարեց հաւատքի կեանքը առաջին դարերուն. ու եկեղեցին, ոգորելով հանդերձ գնոստիկեան այն մոլորանքին դէմ, որ մարմինին ու մարմնական հակումներուն մէջ կը ցուցնէր չարիքին արմատը, երկկողմանի ծայրայեղութեանց առջև թուրք դնելու համար, հետևելով Պօղոսեան պատգամին, սկիզբէն իսկ արտօնեց թէ՛ ամուսնաւոր և թէ՛ ամուրի հոգևորականութիւնը և Բայց քրիստոնէական կեանքին թիւով և կազմով, մտածումով և մշակոյթով յարաճուն յառաջատուութեան մէջ կարելի չէր ընդմիշտ անշարժ պահել հաւատարակչութեան մէտը, ու եթէ չլինէին նախ թէ՛դոգոսեան և յետոյ Յուստինիանոսեան օրէնքները, այսինքն եթէ պետութիւնը իր ուժեղ ձեռքը չդնէր գործին վրայ, սիրտերն ու միտքերը, այսինքն կիրքերն ու տեսութիւնները պիտի յորդէին դէպի այս կամ այն կողմ, ու Արևելքը շատ աւելի պիտի ենթարկուէր բարոյապէս այն շփոթ կացութեան, որ յետոյ երկար դարեր շուարումի պիտի մատնէր Արևմուտքը:

Երկու կենցաղակերպերուն հանդէպ միլին ճանապարհի այն ձևը, զոր Արևելեան եկեղեցիները նախ քաղաքային և դար մը վերջ միայն կրօնական Գրէնդրութեամբ որդեգրեցին, քաղաքականապէս արդար չէր և չէ անշուշտ, քանի որ հոգևորականութեան մէկ կամ միւս մասը կը գրկէ իր այս կամ այն իրաւունքներէն. բայց, արդարութիւն է միայն ըսել, շատ աւելի իմաստութիւն կայ անոր մէջ՝ կեանքն ու կրօնքը իրարու հետ ներդաշնակելու և մէկը միւսով

տվարացնելէ աւելի զօրացնելու տեսակէտով: Թո՛ղ չըսուի թէ ինչո՞ւ ուրեմն Արևմտեանք ամէն կերպով այսօր աւելի զօրեղ են քան Արևելեանները. այդպիսի առարկութեան մը ի պատասխան կը մատնանշենք միայն Դ-ԺԱ, ութ դարեան այն տնտեսութիւնը ուր բարոյական զահալիժումներու ամենատիւր թատր դարձաւ Արևմուտքի եկեղեցական կեանքը, և սնդրագոյն ևս թերևս՝ մինչև Բողոքականութեան նախօրեակը. որ է ըսել թէ այլ ո՛ր պէտք է փնտռել մէկին ներկայ անգօրութեան և միւսին հօգուծեան պատճառները:

Բայց դարձնելով մէտալին միւս կողմը. կարելի չէ ուրանալ թէ կուսակրօնութիւնը հոգևորական կեանքի տեսակէտով ունի առաւելութիւններ. անոնց առաջին պանծացնողն է Առաքեալն ինքնին, նախ իր անձով, յետոյ՝ իր խօսքով՝ «Որ անկիմն է՝ հոգայ զՏեառն, թէ ո՛րպէս հաճոյ լիցի Տեառն, եւ որ կանամբիմ է՝ հոգայ զաշխարհիմ, թէ ո՛րպէս հաճոյ լիցի կնոջ իւրում ... զի կայսն հոգայ զՏեառն, զի իցէ սուրբ մարմնով եւ հոգով, եւ առնակիմն հոգայ զաշխարհիս, թէ ո՛րպէս հաճոյ լիցի առն իւրում»): Այդ առաւելութեանց ըմբռնմամբ է տնտեսութեան որ Արևելեան եկեղեցիները հոգևորական ասպարէզի բարձրագոյն աստիճանաւորներուն համար անհրաժեշտ կը նկատեն զայն, ու Լատին եկեղեցին անտարակոյս միևնոյն զգացմամբ և մտածմամբ է որ այլամերժօրէն կապուած է անոր:

Աստուծոյ սեղանին հանապազօրոյ պաշտօնեան պէտք չէ պաշարուած լինի աշխարհիկ և ընտանեկան հոգերէ. անիկա պէտք է հայր լինի ոչ թէ քանի մը զաւակներու միայն, զորս կրնայ ունենալ ըստ մարմնոյ, այլ բազմաթիւ հոգևոր որդիներու՝ զորս նուիրական կոչումը պիտի յանձնէ իրեն. «հրեշտակային այդ կուսական կեանքը» Պոսիւէի բառերով, ազբիւր մաքուր հայեցողութեանց, սուրբ կեանքի մը բոլոր առաւելութիւնները կրնայ իրականացնել հոգևորականին անձին վրայ:

Այս է, իր պարզագոյն ձևին մէջ, հիմքը փաստարկումին, որով ամէնքը բայց մանաւանդ Լատին եկեղեցին կը ճգնին պաշտպանել կուսակրօնութեան դատը: Ու ճշմարտութեան շատ կարևոր բաժին մը կայ այս խօսքերուն մէջ: Ամենամեծ մասը այն բոլոր նուաճումներուն զորս քրիստոնէութիւնը ունեցած է ի վաղուց մինչև ցայսօր կեանքի բոլոր մարգերուն վրայ, զրեթէ ամէնքն ալ պտուղն են կուսակրօն նուիրումին: Սրբազան զիտութեանց և զրականութեան, արուեստից և դպրութեանց, ուսուցման և դաստիարակութեան, բարեպաշտական և բարեգործական հաստատութեանց, հովուական և առաքելական գործունէութեանց դաշտերուն վրայ ընդհանուր առմամբ կուսակրօններն են որ փայլած են ու կը փայլին ցարդ իբրև անխոնջ և անկեղծ մշակներ, բոլոր եկեղեցիներուն բայց մանաւանդ Լատինականին մէջ:

Անկարելի է որ կանամբի եկեղեցականներ, որոնք, որքան ալ զիտակից և նուիրեալ, իրենց տուններն ու ընտանիքը մանաւանդ անխնամ թողած ատենին «ի հաւատաց ուրացեալ եւ չար եւս քան զանհաւատաց» պիտի համարուէին ըստ մտաց առաքեալին (Ա. Տիմ., Ե. 8), այնքան ուժգին և ջերմօրէն կապուին հանրային ծառայութեան գործին, որքան կուսակրօնները: Սեղանիս վրայ ունիմ գիրը հոգեզգօն և ազգապէր քահանայի մը, որ իր կեանքի ընկերուհիէն

և սիրասուն գաւկէն հինգ ժամ միայն հեռաւորութեամբ աեղ մը ապրելուն համար կը կողկողի սրտին խորերէն, ու նոյն ատեն գրութիւնը դեռատի վարդապետի մը՝ որ Ծայրագոյն Արեւելքի հեռունները ծովէ ծով և ափունքէ ափունք իր կոծկոծումին մէջ իր հոգիին երանութիւնը կ'երգէ, կը դնենք հոս այս տողերը ոչ իբրև գորովանք մէկին և ոչ իբրև տարփողանք միւսին, այլ իբրև պատկեր ճշմարտութեան, որուն մէջ իրական փաստեր կը խօսին:

Դարձեալ, եթէ միատեղականութիւնն է այն խորհրդաւոր զօրութիւնը ուսկից հաւատքը իր ամենէն կենդանի և մաքուր սնունդը կը ծծէ, վանքերն ու սուրբ կեանքի և զիտութեան նուիրուած միայնացիներն են ուր ամենէն աւելի կը մթերուի այդ զօրութիւնը: Առանց անոնց՝ ո՛չ Յոյն Եկեղեցին պիտի ունենար իր Որդիներէնները, Ոսկեբերանները, Բարսեղներն ու Կիրեղները, ո՛չ Լատինը՝ իր Օգոստինոսները, Հերոնիմոսներն ու Ամբրոսիոսները, և ո՛չ Հայը՝ իր Մեսրոպները, Նարեկացիները, Շնորհալիները, Լամբրոնացիները և Տաթևացիները: Անոնք որ ճաշակն ու հմտութիւնը ունին Եկեղեցւոյ պատմութեան՝ գիտեն թէ ի՛նչ արժած են այդ գլուխները իրենց ժամանակին մէջ իրենց Եկեղեցիներուն և ի՛նչ կ'արժեն անոնք ցայսօր ընդհանուր Քրիստոնէութեան համար, և թէ՛ առանց իրենց՝ ի՛նչ պիտի արժէին այն Եկեղեցիները մասնաւոր, ուր ծնան և զործեցին անոնք: Ռոնան, Կաթոլիկութեան այդ արտակարգ հակաակորդը, անկեղծ եղած է ճանչնալու համար Ս. Ֆրանսուա տը Սալի և Ս. Ֆրանսուա տ'Ասսիզիի հոգեկան մեծութիւնը և ըսելու մանաւանդ թէ Բողոքականութիւնը երբեք պիտի չկարենար ծնիլ այդպիսիներ: ... Խոստովանիլ հարկ է թէ ամուսնական կեանքը, օրհնութեամբ կնքուած, աստուածագործ սրբունքիւն մըն է, ու ջանադիր ըլլալ որ անոր քաղցր լուծէն չխրաչին անոնք որ ընտրած են աշխարհի կեանքը: Բայց անկեղծութիւնը ունենանք ընդունելու նոյն ատեն թէ կուսակրօնութիւնը, շնորհաց սրբութեամբ ապրուած, զերազանց միջոց մըն է աստուածային ծառայութեան գործին, ուստի և հարկ է մակերեսային դատումներով չնուազեցնել անոր գերն ու արժէքը:

Ըսինք նախապէս թէ մեր տեսութեամբ կուսակրօնութեան խնդիրը կարգապահական հարց մըն է. մենք կը կարծենք թէ Լատին Եկեղեցին անոր նկատմամբ իր չերմ յարումին իբր պատճառ ունի, վարդապետական տեսակէտէն դատ, կարգապահականն ալ: Անիկա այդ դրութեան հանդէպ շատ կանուխէն ունեցաւ այդ վերաբերմունքը և ժամանակի ընթացքին մէջ երբեք չնուազեցուց զայն, որովհետեւ շատ կանուխէն իր մէջ երկնուած էր իր ապագայ հոգեւոր աշխարհակալութեան երազը, որմէ ոչ մէկ ատեն ուզեց հրաժարիլ: Մեր նպատակը չէ հոս գնահատել կամ քննադատել Լատին Եկեղեցւոյ շատ յատկանշական ձգտումն այդ մասին: Կը յիշենք զայն հոս, գիտել տալու համար միայն որ անիկա յաւէտ պաշտպան կանգնեցաւ հոգեւորականներու կուսակրօն կենցաղակերպին, որովհետեւ անոր մէջ տեսաւ իր նկարագրէն անբաժան համարուած աշխարհակալութեան լաւագոյն գործիքը: Ու լեզուններուն փոխարէն՝ որոնք քաղաքական Հռովմին բերին երբեմն օտար և հեռաւոր աշխարհներուն հպատակութիւնը, հոգեւոր Հռովմի հովանիին տակ կուսակրօնութեան ծոցին մէջ կազմուած կրօնական միախմբւորներուն բանակները արդարեւ անոր ապահովեցին ուշագրաւ նուաճումներ եկեղեցական գետնի վրայ:

Ու այս պարագան է որ պետք է խօսի մեզի:

Դաւանական և կարգապահական մէկէ բաւականէն աւելի կէտերով կը տարբերինք մենք իրմէ, Կաթողիկ եկեղեցիէն. բայց այս ամէնը չ'արդիւր բնաւ զմեզ կանգ առնելէ, այս կէտին մէջ մասնաւորապէս, իր օրինակին առջև: Ըսել չենք ուզեր անշուշտ թէ պարտինք ամբողջովին որդեգրել իր օրինակը, կուսակրօնութիւնը բովանդակապէս ընելով կենցաղակերպ հայ հոգևորականութեան, վերջ տալով կոնամբի եկեղեցական կերպին: Ոչ. ամէն եկեղեցի իր գոյութիւնը կրնայ շարունակել իր նկարագրին իրեն պարտադրած ուղղութեան վրայ. մերինը, որուն վարչական կազմը, սկիզբէն ի վեր, հետի լոկ կղերական լինելէ, ժողովրդախառն բնութիւն մ'ունի, ընդունակ չէ բնաւ այդպիսի փոփոխութեան մը: Հռովմէական օրինակը պէտք է շեշտէ միայն մեզի կուսակրօն գրութեան պահպանութեան կարևորութիւնը, այն վիճակին և սահմաններուն մէջ, ուր դրած է զայն մեր նախնեաց իմաստութիւնը:

Ամուսնաւոր եկեղեցականութեան առջև բարձրագոյն աստիճաններուն բացումը ներկայ պայմաններուն մէջ ջնջում միայն պիտի նշանակէր կուսակրօնութեան: Իսկ այսպիսի յախուռն տնօրինութեան մը հետևանքը պիտի ըլլար եկեղեցական կեանքի մէջ ծաւալումը նեպատականութեան, որ ծանրագոյն ազէտքի մը առջև պիտի դնէր զմեզ ազգովին:

Ընտանեկան և ժողովրդային հովուութեան և պաշտամունքային կատարողութեան գործը աննշան չէ երբեք ո՛չ իբրև պարտականութիւն և ո՛չ իբրև արդիւնք. ու մեր կանամբի կղերը դեռ որքան աւելի զարգանայ, այնքան աւելի օգտակարապէս պիտի կորենայ ծառայել այդ գործին, մինչ իր կենցաղին հանգամանքները դժուար թէ ներդաշնակուին պահանջներուն վարդապետական և բարձրագոյն հովուութեան ասպարէզներուն, որոնց աւելի նպատակայարմար է կուսակրօն հոգևորականութիւնը:

Այս վերջինին շարքերուն մէջ անպատրաստ և անկկար անձերու գոյութիւնը պէտք չէ ծառայէ իբր փաստ հակառակ տեսութեան մը: Բարեկարգութեան գործը պիտի լինի տնօրինել այդ մասին կարևորը, որպէսզի երկու շրջանակներուն մէջ ևս իրենց ասպարէզին և կոչումին արժանաւորները միայն ընդունուին: Ու արժանիքի համեմատ բարձրացում ըսելով պէտք է հասկցուի ոչ թէ քահանայութենէն եպիսկոպոսութեան կամ տառնորդութեան ելլելը, այլ իւրաքանչիւրին՝ իրեն յանձնուած պարտականութեանց սահմանին մէջ ունեցած արդիւնագործութեան պատուով գնահատումը: Դևոնք Երէց, Վարդանանց դարուն, քահանայ մըն էր, հոգևոր արժանիքով և գիտութեամբ այնքան ուշադրաւ, որ իր դարուն և պատմութեան մէջ իր անունովը կոչուեցաւ եկեղեցականներու այն խումբը որուն մէկ անդամն էր ինքը, և որուն մէջ սակայն կային եպիսկոպոսներ ու ժամանակին Կաթողիկոսն ինքնին:

Կ'եզրակացնենք. ամուսնաւոր քահանայութիւնը անհրաժեշտ է Հայ եկեղեցւոյ կեանքին համար, իսկ ամուրի հոգևորականութիւնը՝ անոր գոյութեան պահպանութեան համար:

Այս ըմբռնումով է որ մենք համամիտ ենք Զեկուցումին եզրակացութեան:

(«Սիոն», 1938 Յունիս)

ԹՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

(Շարունակելի՜ 8)